

Näkökulmia faktantarkistuksen opettamiseen

Faktantarkistuksen opetuksen tulee perustua ymmärrykseen median toimintalogiikasta sekä median, talouden ja politiikan yhteen kietoutumisesta. Asia ilmenee eurooppalaisessa Fact Checking -hankkeessa tehdyistä kyselyistä, jotka suunnattiin media-alan ammattilaisille ja korkeakouluissa faktantarkistusta opettaville.

INFORMAATIOTULVAN JA TIEDONVÄLITYKSEN nopeutumisen myötä erilaiset harhaanjohtavan tiedon muodot ovat lisääntyneet tiedonvälityksessä, erityisesti sosiaalisessa mediassa. Euroopan unioni vaatii jäsenmailtaan toimia ilmiön kitkemiseksi, koska disinformaatiolla on lukuisia teknologisia, oikeudellisia, poliittisia, taloudellisia ja kasvatuksellisia seurauksia eurooppalaisille yhteiskunnille. Riippumaton organisaatio EU Disinfo Lab (www.disinfo.eu) on yksi esimerkki avoimista tukimateriaaleista paikallisille päättäjille Euroopassa.

Lapin yliopisto selvitti eurooppalaisen Fact Checking -hankkeen osaprojektissa media-alan ammattilaisten ja faktantarkistusta korkeakouluissa opettavien opettajien käsityksiä faktantarkistuksesta ja sitä koskevista koulutustarpeista. Kehitimme hankkeessa mediakasvatukseen faktantarkistuskurssin, jonka suunnittelussa kyselyitä hyödynnettiin.

Lapin yliopisto osallistui vuosina 2019–22 seitsemän eurooppalaisen korkeakoulun yhteiseen Erasmus+ -ohjelman Fact Checking -hankkeeseen, jonka tavoitteena oli kehittää korkeakoulujen faktantarkistuskoulutusta. Aluksi tutkittiin media-alan ammattilaisten ja korkeakoulujen tarpeita sekä tarjolla olevan faktantarkistusta koskevan koulutuksen sisältöjä ja

menetelmiä. Tulosten pohjalta kehitettiin uusia kurssimoduleita eurooppalaiseen faktantarkistuksen maisteriohjelmaan, jossa sekä opiskelijat että työssä olevat media-alan ammattilaiset voisivat erikoistua faktantarkistukseen. Fact Checking -hankkeeseen osallistuivat portugalilainen lehdistöyhdistys sekä seitsemän yliopistoa Suomen lisäksi Hollannista, Kreikasta, Puolasta, Ranskasta ja Portugalista. Lissabonilainen Nova University Lisboa vastasi hankkeesta.

Faktantarkistuksella tarkoitetaan mediasisältöjen paikkansapitävyyden tarkistamista. Tarkistaminen voi koskea yksittäisiä faktoja, kuvia, videoita tai muita mediasisältöjä, mutta yhtä hyvin faktantarkistus edellyttää syvällistä tietoa mediainstituutioiden ja -mekanismien toiminnasta ja taitoa käyttää tarkistustyökaluja. Siihen on myös kehitetty digitaalisia sovelluksia.

Perinteisesti faktantarkistus on ymmärretty toimittajien ja tutkijoiden tehtäväksi, mutta sosiaalisen median myötä vaatimukset kaikkien toimijoiden valmiuksista siihen ovat korostuneet. Toimittajakoulutuksen lisäksi faktantarkistus olisi sisällytettävä kaikille koulutusasteille ja kaikkii oppiaineisiin. Tarkoituksellisen harhaanjohtavan tiedon, disinformaation, yleistymisen myötä on lisäksi tullut tarpeelliseksi perustaa erityisiä faktantarkistusorga-

FAKTANTARKISTUKSELLA TARKOITETAAN MEDIASISÄLTÖJEN PAIKKANSAPITÄVYYDEN TARKISTAMISTA.

nisaatioita, jotka toimivat yhteistyössä tutkijoiden, oppilaitosten ja mediaryritysten kanssa.

MEDIA-ALAN AMMATTILAISTEN TARPEITA

Kartoitimme osahankkeessamme media-alan ammattilaisten ja korkeakoulujen opettajien näkemyksiä faktantarkistuksesta. Toteutimme kyselyt saadaksemme esiin ajankohtaista tietotaitoa hankkeeseen osallistuvista maista ja selvittääksemme mahdollisia puutteita ja lisäkoulutuksen tarpeita. Molemmat kyselyt lähetettiin kaikkien hankkeeseen osallistuneiden korkeakoulujen kautta hankemaihin, mutta vastauksia saatiin hyvin epätasaisesti.

Media-alan ammattilaisten kyselyn vastaajat (N = 161) tulivat Kreikasta (n = 53), Suomesta (n = 44), Portugalista (n = 24), Ranskasta (n = 22) ja Puolasta (n = 18). Vastaajista lähes kolme neljästä oli päätoimittajia ja journalisteja, loput edustivat muita viestintäammatteja. Osallistujilta kysyttiin, millaisia tarpeita ja tärkeitä aiheita he tunnistavat faktantarkistuksen opettamisessa. Parhaiten he arvioivat olevansa perillä valeutisia, taloudellista propagandaa ja verkostopropagandaa, vihapuhetta ja nettikiusaamista koskevasta problematiikasta. Vastaajat kaipasivat lisätietoa erityisesti digitaalisesta faktantarkistuksesta, faktantarkistuksen hyvistä käytännöistä ja ohjeista, poliittisesta ja verkostopropagandasta, valeutisista ja disinformaation monimuotoisuudesta sekä sisällön suodatuksista.

Vastaajien epätasaisen jakauman vuoksi eri maita ei ollut mahdollista vertailla systemaattisesti keskenään. Suomen ja Kreikan vastaajat mainitsivat kuitenkin useampia tiedon tarpeita kuin Ranskan, Puolan ja Portugalin vastaajat. Kreikassa kaivattiin lisätietoa faktantarkistuksen hyvistä käytännöistä ja

ohjeista, faktantarkistuksesta ja sisällönsuodatuksista. Suomen tarpeet koskivat digitaalista faktantarkistusta, propagandan eri muotoja ja algoritmeihin pohjautuvaa viestintää, kuten trollit ja botit. Ranskassa mainittiin useimmin disinformaation monimuotoisuus, Puolassa digitaalinen faktantarkistus ja Portugalissa valeutiset.

Hyvinä opetusmenetelminä kaikkien maiden media-ammattilaiset pitivät tekemällä eli työn tavutus tapahtuvaa oppimista, mutta myös seminaareja, työpajoja, tapaustutkimuksia, simulaatiopelejä ja luento-opetusta arvostettiin. Oppiminen työn yhteydessä oli useimmin mainittu oppimismenetelmä, mikä kertoo aikuistoimijoiden yleisestä asennoitumisesta koulutukseen ja opiskeluun. Yllättävää media-ammattilaisten vastauksissa oli se, että myös perinteiset yliopisto-opetuksen muodot olivat suosittuja. Vastaajat toivoivat erityisesti monimuoto-opetusta, jossa verkko-opiskeluun yhdistetään lähiopetusta.

Faktantarkistus ymmärrettiin media-alan yritysissä perinteiseksi journalistiseksi ammattitaidoksi, jonka toteuttajaksi ei kaivattu erityistä ammattikuntaa tai ulkopuolista toteuttajaa. Sen katsottiin toteutuvan parhaiten, kun toimittajan ammattitaidot olivat ajan tasalla. Vain viisi media-alan ammattilaisten kyselyyn vastannutta henkilöä kertoi yrityksessään käytettävän erityistä tietokoneperustaista faktantarkistusohjelmaa.

Selvityksen perusteella kysyntää olisi täydentävälle ja työn ohessa tapahtuvalle jatkuvalle oppimiselle, mikä media-ammattilaisten tietotaidon lisäksi mahdollistaisi laajemman, esimerkiksi organisaation, oppimisen. Oppimista voitaisiin tukea yksilöllisesti mutta myös ryhmissä ja työpaikoilla.

FAKTANTARKISTUSOPETUS KORKEAKOULUISSA

Korkeakouluopettajille (N = 101) suunnatussa kyselyssä pyrittiin selvittämään, millä aloilla ja miten faktantarkistusta ja disinformaatiota koskevia aiheita nykyisin opetetaan. Vastaajat tulivat Ranskasta (n = 47), Puolasta (n = 36) ja Suomesta (n = 10). Loput seitsemän vastausta olivat Kreikasta, Hollannista ja Portugalista.

Hieman yli puolet vastaajista tuli viestinnän, median tai journalismin oppiaineista. Viisi vastaajaa

TARPEELLISISTA OPETUSSISÄLLÖISTÄ SUOMESSA KOROSTUIVAT VIHAPUHE JA ALGORITMEIHIN POHJAUTUVA VIESTINTÄ.

identifioi itsensä mediakasvatuksen opettajaksi. Yksittäisiä vastaajia oli kasvatustieteiden ja taloustieteen sekä yritysjohtotutkimuksen lisäksi esimerkiksi liikuntatieteistä, teatterintutkimuksesta, terveysviestinnästä ja tieteenfilosofiasta. Vastaajien moninaiset oppialat kertoo siitä, että faktantarkistus on koko ajan laajentuva ala. Kiinnostusta aiheeseen on 2000-luvun alkupuolelta lähtien virinnyt monilla oppialoilla, vaikka opetus edelleen painottuu median ja viestinnän oppiaineisiin (ks. Graves & Cherubini 2016). Mikäli vastaajia olisi saatu liikkeelle enemmän, olisi ollut mielenkiintoista verrata eri maiden opetuskäytäntöjä ja asiantuntijuuden aloja vielä tarkemmin.

Tärkeinä tarjolla olevina opetussisältöinä vastaajat mainitsivat valeutiset, poliittisen ja verkostopropagandan, vihapuheen, sisällön suodatuksen ja räätälöidyt sisällöt, tietosuojan (GDPR), digitaalisen faktantarkistuksen, algoritmeihin pohjautuvan viestinnän, datajournalismin ja massadatan (*big data*). Vertailu maittain osoittaa, että Puolassa korostui poliittista propagandaa ja verkostopropagandaa koskeva opetus, Ranskassa valeutiset ja Suomessa vihapuhe ja algoritmeihin pohjautuva viestintä. Samat aiheet toistuivat, kun kysyimme, mistä aiheista opetusta pitäisi lisätä. Liian vähälle käsittelylle jäävinä teemoina mainittiin disinformaatiota koskeva kansallinen, eurooppalainen ja amerikkalainen lainsäädäntö, disinformaation monimuotoisuus ja digitaalisten palveluiden tekoälyyn perustuva jäljitys ja suosittelu.

Korkeakouluopettajien soveltamissa opetustavoissa oli yhteneväisyyttä siihen, miten media-alan ammattilaiset mieluiten haluaisivat opiskella harhaanjohtavan tiedon ongelmatiikkaa ja faktantarkistusta. Eniten opettajat suosivat tapaustutkimuksia, mutta seminaarit ja työpajat saivat niin ikään paljon

mainintoja. Opettajatkin mainitsivat työn yhteydessä tapahtuvan oppimisen keskeiseksi faktantarkistuksen opettamisessa. Luentoja pidettiin hyvänä opetusmenetelmänä. Simulaatiopeleistä ja muista peleistä oli sen sijaan vähän mainintoja.

Suomessa opetusmenetelminä mainittiin useimmin luennot ja seminaarit (84 %), Ranskassa tekemällä oppiminen (60 %) ja Puolassa tapaustutkimukset (74 %). Simulaatioita ja pelejä käytettiin Ranskassa ja Puolassa edes vähän, kun taas Suomessa tai muissa maissa niitä ei mainittu lainkaan. Suomessa pelillisyyttä ja leikillisyyttä on tuotu muun muassa mediakasvatuksen opetukseen, mutta faktantarkistuksen opetuksessa kysely ei tuonut sitä esiin. (Ks. Nousiainen ym. 2018.)

Olimme kiinnostuneita myös siitä, millaisten tahojen kanssa korkeakoulujen opettajat tekivät yhteistyötä faktantarkistuksen opetuksessa. Eniten mainintoja saivat kirjastot ja mediaorganisaatiot, mutta myös kansalaisjärjestöt, ulkopuoliset faktantarkistusorganisaatiot, muut oppilaitokset, julkiset media-alan viranomaiset ja internetalan yritykset, kuten hakukoneyritys tai sosiaalisen median yritys, nimettiin yhteistyökumppaneina. Suomessa ja Ranskassa korostuivat yhteistyökumppaneina kirjastot (50 %), mutta Suomessa mainittiin media-alan instituutiot yhtä usein. Kreikassa, Hollannissa ja Portugalissa korostuivat mediasta vastaavat viranomaiset (50 %) ja Puolassa itsenäiset faktantarkistusorganisaatiot lähes yhtä usein. Löydöksemme perusteella faktantarkistuksen opetus jo nyky muodossaan ylittää perinteiset akateemiset rajat, ja sen opetuksen kautta olisi mahdollista vielä lisätä yhteiskunnallista vuoropuhelua.

Opettajille suunnatun kyselyn perusteella suurin osa faktantarkistuksen opetuksesta kohdistetaan kandidaatti- ja maisterivaiheen opiskelijoille, ja se perustuu valtaosin (88 %) julkiseen rahoitukseen. Päätelimme, että opettajat ohjaavat aihealuetta enimmäkseen oman työnsä ohessa. Korkeakoulu ja opetusalat eroavat toisistaan eritoten kurssien tuntimäärissä ja siinä, millaisia kursseja suositaan. Faktantarkistuksesta on olemassa erityisesti siihen keskittyviä kursseja, mutta yleisemmin se sisältyy johonkin toiseen kurssiin, esimerkiksi datajournalismiin, kriittiseen media-analyysiin, tutkimusmetodologiaan tai poliittiseen viestintään.

SUOMESSA JA RANSKASSA PAINOTTUIVAT YHTEISTYÖKUMPPANEINA KIRJASTOT.

FAKTANTARKISTUS KANSALAISTAITONA -PILOTTIKURSSI

Fact Checking -hankkeessa suunniteltiin uusi maisteriohjelma, jonka tarkoitus on mahdollistaa erikoistuminen faktantarkistukseen. Pilottoimme maisteriohjelman akkreditoitua varten englanninkielisen mediakasvatuksen kurssin, jolla käsiteltiin digitaalista lukutaitoa ja faktantarkistusta kansalaistaitona¹. Opettajakyselyssä esiin nousseista teemoista huomioimme pilottikurssilla erityisesti algoritmipohjaisen viestinnän ja harhaanjohtavan tiedon infrastruktuurien opetuksen. Testasimme myös oppimispelejä faktantarkistuksen opetuksessa, koska opetusmetodeista kysyttäessä simulaatiopelit ja muut pelit saivat korkeakouluille tehdyssä kyselyssä vain vähän mainintoja. Opetuksen suunnittelussa esiin tulleet näkökohdat ja etenkin englanninkielisen, monitieteisen opetuksen kehysten tunnistaminen ovat avuksi faktantarkistuksen opetuksessa.

Verkkokurssin keskeisiä sisältöjä olivat digitaalinen lukutaito faktantarkistuksen edellytyksenä, disinformaation eri muodot ja faktantarkistus journalismin näkökulmasta. Harjoituksissa tutustuttiin lukuisiin faktantarkistuksen menetelmiin. Algoritmipohjaista viestintää pohjustettiin käyttäjätutkimuksella, ja pohdittiin, miten käyttäjät huomaavat esimerkiksi erilaiset sisällölliset suositukset verkossa. Harhaanjohtavan tiedon infrastruktuureita eli rakenteita hahmotettiin esimerkiksi analysoimalla opiskelijoiden kokoamia uutis sivustoja. Yhtenä kurssitehtävänä opiskelijat saivat valita yhden tarjolla olevista peleistä ja arvioida sen käytettävyyttä ja oppimiskokemusta. Vaikka pelaaminen oli opiskelijoille ennestään tuttua, sen käyttöyhteys, faktantarkistuksen opiskelu, oli uutta. Luultavasti tämän vuoksi käyttö-

kokemusten reflektoinnissa korostuivat pelien haastavuus ja aikaavievuus.

Jokaisella opetuskerralla lyhyitä verkkoseminareja seurasivat parityöskentely ja työskentelyn tulosten yhteinen koonti. Tapaamisten välissä opiskelijat tekivät seuraavaa kertaa varten etätehtävän, esimerkiksi pienen analyysin mediasisällöistä löytämättään harhaanjohtavasta tiedosta. He pääsivät myös testaamaan kurssilla tarjottuja faktantarkistuslistoja ja -työkaluja opettajan antamiin epäilyttäviin aineistoihin. Opiskelijat laativat opetussuunnitelman valitsemalleen lasten tai nuorten ikäryhmälle suunnatulle faktantarkistuskurssille. Kotitehtävillä pohjustettiin seuraavaa webinaaria. Viiden opintopisteen laajuinen kurssi päättyi opiskelijaesseisiin opiskelijoiden itse valitsemasta näkökulmasta.

Opetusmenetelmistä erityisesti tapaustutkimusten käyttö motivoi opiskelijoita. He tekivät kurssilla tapausanalyyskejä valmiista media-aineistosta, jotka toteutettiin etätehtävinä. Tapaustutkimuksella päästään käsiksi kokonaisuuteen, koostuipa se sitten monista osista tai yhdestä yksittäisestä aineistosta. Perinpohjaisen erittelyn aikaansaamiseksi opiskelijoita kannustetaan käyttämään sekä laadullisia että määrällisiä menetelmiä (ks. Yin 2009).

POHDINTA

Tekemämme selvitykset osoittavat, että media-alan toimijat arvioivat olevansa hyvin perillä samoista faktantarkistusta koskevista aiheista, joista korkeakoulukyselyiden vastaajat kertovat nykyisin tuottavansa kurssisisältöjä: valeutisista, propagandan eri muodoista ja vihapuheesta. Näiden aiheiden ohella mediatoimijat kaipasivat lisää koulutusta käytännön faktantarkistuksen toteuttamisesta eli digitaalisesta faktantarkistuksesta sekä faktantarkistuksen hyvistä käytännöistä ja ohjeista. Samoin disinformaation monimuotoisuudesta ja sisällön suodatuksista kaivataan enemmän tietoa. Korkeakoulutoimijoiden kyselyissä tulivat lisäksi uusina teemoina esiin esimerkiksi disinformaatiota koskeva kansallinen, eurooppalainen ja amerikkalainen lainsäädäntö sekä digitaalisten palveluiden tekoölyyn perustuva jäljitys ja suosittelu, joita pitäisi lisätä oppisisältöihin.

Koska korkeakoulukyselyihin vastaajat painottivat media-alan opetukseen, emme luultavasti saaneet kattavaa kuvaa siitä, minkälaisia faktantarkistusta koskevia oppisisältöjä esimerkiksi oikeustieteiden, taloustieteiden tai kasvatustieteen opetuksessa on tarjolla. Mikäli vastaajia olisi saatu liikkeelle enemmän, olisi ollut mielenkiintoista verrata eri maiden opetuskäytäntöjä ja asiantuntijuuden aloja vielä tarkemmin. Toteuttamamme kyselyt kuitenkin osoittavat, että faktantarkistuksen opetukselle on tarvetta sekä perinteisillä viestinnän aloilla että muissa oppiaineissa.

Monitieteistä faktantarkistuksen opetusta suunniteltaessa on tärkeä huomioida se, että faktantarkistus ei ole vain yksittäisten faktojen tarkistamista tarkistuslistojen tai faktantarkistustyökalujen avulla vaan osa laajempaa kriittisen lukutaidon ja media- ja digitaalisten lukutaitojen opetusta. Tulostemme perusteella olemme samoilla linjoilla kuin mediakasvatuksen tutkija Sirkku Kotilainen (2020): medialukutaito tulee ottaa mukaan algoritmipohjaiseen digitaaliseen lukutaitoon, jotta voidaan lisätä yleistä tietoisuutta tiedosta ja sisällöistä digitaalisilla alustoilla.

Teknologinen näkökulma on tärkeä tarkasteltaessa, millaisia haasteita ja ongelmia opiskelijat kohtaavat uusilla media-alustoilla. Lisäksi tarvitaan keskustelua emotionaalisesta skeptisyydestä ja älyllisyydestä eli siitä, että asiat verkkomaailmassa eivät aina ole sitä, miltä ne näyttävät ja tuntuvat. Eri oppiaineiden

opetussisällöt painottuvat eri tavoin, mutta faktantarkistuksen opetuksen taustalla on aina oltava laajempi ymmärrys median toimintalogiikasta sekä median, talouden ja politiikan yhteen kietoutumisesta.

MARI MAASILTA

YTT, mediatutkimuksen dosentti
Lapin yliopisto

<https://orcid.org/0000-0002-6220-1540>

SIRKKU KOTILAINEN

FT, professori
viestintätieteet, informaatio-
teknologian ja viestinnän tiede-
kunta

Tampereen yliopisto

<https://orcid.org/0000-0002-0584-8305>

KIRSTI LEMPIÄINEN

YTT, professori,
aikuiskasvatuksen sosiologia;
opetuksen varadekaani / KTK
kasvatustieteellinen tiedekunta
Lapin yliopisto

<https://orcid.org/0000-0002-4878-5949>

¹Online Civics for Fact-checking -kurssi toteutettiin Lapin yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan ja Tampereen yliopiston informaatiotieteiden ja viestinnän tiedekunnan yhteistyönä. Vastaavana opettajana toimi Mari Maasilta, ja opetukseen osallistuivat lisäksi Sirkku Kotilainen, Guna Spurava ja Michael Fasching. Kurssille osallistui 10 opiskelijaa, joista useimmat olivat eurooppalaisia Erasmus-vaihtoon osallistuvia kasvatustieteen opiskelijoita.

LÄHTEET

Graves, L. & Cherubini, F. (2016). *The Rise of Fact-checking Sites in Europe. Digital News Project Report*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.

Kotilainen, S., Okkonen, J., Vuorio, J. & Leisti, K. (2020). Youth Media Education in the Age of Algorithm-Driven Social Media. Teoksessa D. Frau-Meigs, S., Kotilainen, S. Pathak-Shelat, M. Hoehsmann & S. R. Poyntz (toim.) *The Handbook of Media Education Research*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, 131–140. <https://doi.org/10.1002/9781119166900.ch10>

Nousiainen, T., Kangas, M., Rikala, J. & Vesisenaho, M. (2018). Teacher competencies in game-based pedagogy. *Teaching and Teacher Education*, 74 (August), 85–97. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2018.04.012>

Tekoniemi, S., Kotilainen, S., Maasilta, M. & Lempiäinen, K. (2022). Fact-checking as digital media literacy in higher education. *Seminar.net*, 18(1), 1–15. <https://doi.org/10.7577/seminar.4689>

Yin, R. K. (2009). *Case Study Research. Design and Methods*. 4. painos. Los Angeles: Sage.